

şiklikler bilhassa Bebrova bölgesinde, dağlık kesimde yaşayan Bulgarlar'ın göçü ve Bulgar hâne ölçüsündeki büyümeye ilgilidir. Nitekim kasabada hâne başına 4,25 müslüman şahıs düşerken bu sayı hristiyanlarda 4,92 idi; köylerdeki rakamlar ise hristiyanlar lehine daha da büyüktü.

Osmanlılar döneminde Eskicuma'nın fiziki durumu hakkında 1285 (1868-69) tarihli *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*'dan bilgi edinmek mümkündür. Buna göre kasabada on yedi cami, altı medrese, bir tekke, bir hamam, 566 dükkân ve üç kilise bulunuyordu. Ancak Bulgarlar'ın bəğimsizliklerini kazanmalarından sonra Eskicuma'nın gelişmesi durdu. Türk nüfusun üçte biri buradan ayrıldı, onların yerleri yeni Bulgar göçmenler tarafından dolduruldu. Daha az ölçüde olmakla birlikte köylerde de aynı olaylar yaşandı. Kasabanın bugünkü durumu bu gelişmeler hakkında fikir vermektedir. Nitekim günümüzde kasabanın nüfusu 30.000'in üstünde olup müslüman nüfusun sayısı 1000'den daha az tahmin edilmektedir.

Bugün kabasabadaki mahallî tarih müzesinde yıkılmış camilerin fotoğrafları ile birlikte bazı Osmanlı kitâbeleri bulunmaktadır. Osmanlı dönemi yapılarından sadece Saat Camii ayakta kalabilmiştir. Bu bina, Hamîdî adlı bir şaire ait güzel yazılı kitâbesinde belirtildiği üzere, 1221'de (1806) Eskicuma âyanı Mollazâde Ali Bey tarafından yeniden inşa ettirilmiştir. Caminin avlusunda Ali Bey'e ve annesi Emine Hanım'a ait mezar taşları yer almaktadır. 1970'lerde müslüman cemaat tarafından restore edilen cami halen ibadete açık durumdadır. Eskicuma'nın birkaç kilometre batısındaki Kızane köyünde (şimdiki adı Momina), civardaki müslümanların çok itibar ettiği Kızane Sultan'a ait bir Bektaşî tekkesi

bulunmaktadır. 1989-1990 yıllarındaki siyasî değişiklikler sonrasında burası yeniden açılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 126, 370, 416; BA, MAD, nr. 2846, s. 74-76; BA, *Temettuat Defterleri*, nr. 11.902-11.934; TK, TD, nr. 58; 1479 Tarihli Tahrir Defteri (Turski Izvori za Bălgarskata Istoriya, II. cilt içinde), Sofia 1966; 1485 Tarihli Tahrir Defteri, Sofia National Library, NK, nr. 12/9; 1692 Tarihli Cizye Defteri, Sofia National Library, OAK, nr. 13/60; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, 1. def'a, Rusçuk 1285; *Salnâme-i Vilâyet-i Tuna*, 6. def'a, Rusçuk 1290, s. 160-165; L. Miletic, *Staroto Bălgarsko Naselenie v Severoiztočna Bălgarija*, Sofia 1902, s. 46-47, 117-119; Z. Çankov, *Geografski Rečnik na Bălgarija*, Sofia 1939, s. 463-464; J. Karpačev, *Tărgovište*, Pleven 1971; H. J. Kornumpf, *Die Territorialverwaltung im östlichen Teil der europäischen Türkei 1864-1878*, Freiburg 1976, s. 255-256; A. Mehlan, "Die grossen Balkanmassen in der Türkenzeit", *Vierteljahrsschrift für Sozial- und Wirtschaftsgeschichte*, XXX/1 (1933); Petăr Mijatev, "Epigrafski proučavanja na Pametnitsits Arapsko pismo v Bălgarija", *Arheologija*, sy. 1, Sofia 1962; Stefan Velikov, "Tărgovište prez Văzrazdaneto", *Istoričeski Pregled*, sy. 32, Sofia 1976, s. 93-106; Nikola Ovčarov, "Krumova Kale kraj Tărgovište", *Muzej i Pametnitsite na Kulturata*, XX/5, Sofia 1980, s. 13-18.



MACHIEL KIÉL

ESKİCUMA CAMİİ

Selânik'te
II. Murad tarafından
kiliseden çevrilen cami.

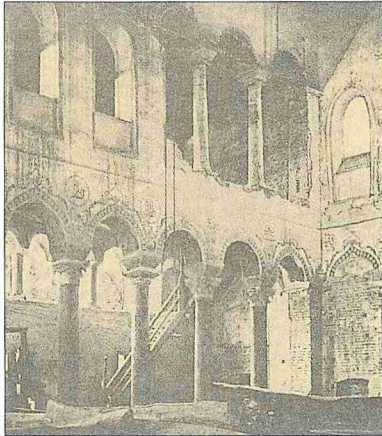
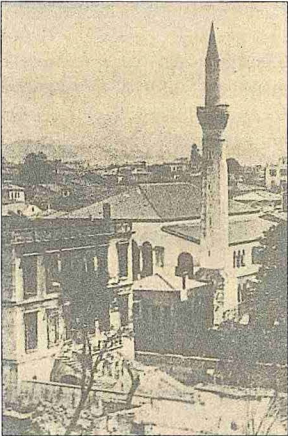
Türk döneminde adı Vardar caddesi, şimdi ise Egnatia caddesi olan ana yolun kuzeyinde bulunmaktadır. Selânik'in 1430'da fethinin hemen arkasından camiye çevrilerek ilk cuma namazı kılınan yer olduğundan Eskicuma Camii olarak adlandırılmıştır. M. Tayyip Gökbilgin tarafından yayımlanan bir vakıf kaydında adı geçen cami de burası olmalıdır. Bu

kayda göre yapı II. Bayezid döneminde 894'te (1489) tamir görmüş, bunun için gerekli olan 30.000 akçe Edirne'deki Murâdiye İmaret'i'nden sağlanmıştır. Ayrıca Sidrekapısı madeninden 232 kantar kurşun getirilerek bu tamirde çatısının kaplanması kullanılmıştır. 933'te (1526-27) caminin görevlileri tarafından işletilen üç mezraası bulunuyordu (TD, nr. 167, vr. 52).

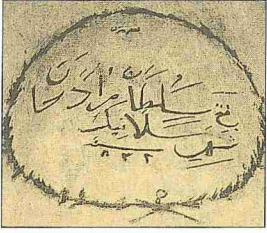
1078 yılı Receb ayında (Ocak 1668) çıktığı yolculuk sırasında Selânik'e de uğrayan Evliya Çelebi buradaki selâtin camileri arasında Eskicuma Camii'ni de zikretmiştir. "Tarz-ı kadîm" bir yapı olarak tarif ettiği caminin üstünün kurşun örtülü olduğunu bildirir; ancak kubbesiz olduğu halde onun "kubbe-i azîm" ibaresiyle neyi anlatmak istediği pek açık değildir. İçinde yirmi dört adet mermer direğin bulunduğunu belirtmesi ise gerçeğe uyar. Ayrıca binanın uzunluğunun 200 ayak, genişliğinin ise 110 ayak olduğuna da işaret eder.

Eskicuma Camii'nin içinde Türk döneminin hatırası olarak mermer sütunlardan birinin gövdesi üzerine işlenmiş bir kitâbe görülür. Oval bir çerçeve içindeki bu yazıda Selânik'in Sultan Murad tarafından fethedildiği yazılarak 833 (1430) tarihi de işlenmişti. Fakat bozuk ifadeli bu kitâbenin yazı bakımından XV. yüzyıl üslûbunda olmadığı ve çok geç bir dönemde yazıldığı tahmin edilmektedir. Selânik'teki Türk hâkimiyeti döneminde caminin mimarisinde değişiklikler yapıldığı, çatının -belki bir yangından sonrasından farklı bir biçime sokularak üstünün kiremit örtüldüğü, pencerelerin çoğunun örüldüğü eski fotoğraflardan anlaşılar. 1900 yıllarında Balkan Harbi'nden önce Eskicuma Camii'nin büyük ölçüde taminine girilmiş, pek çok yer sökülüş ve örülü pencereler açılmış, hatta alt sıradaki kemerlerin yüzeylerindeki siva ve badanalar kazınarak altlardaki mozaikler meydana çıkarılmıştır. Restorasyon işlerini Fransız mimarı M. Le Tourneau yapmış, fakat onun 1912 yılı başında birden bire ölümü ve Balkan Harbi'nin başlaması ile çalışmalar durmuştur. Selânik Türk idaresinden çıktıktan sonra Eskicuma Camii'ndeki bütün Türk ilâveleri kaldırılarak 1930'dan itibaren bina yeniden kiliseye dönüştürülmüştür. Son yıllarda içinde kuzeydoğu köşesinde mozaik döşeme süslemesi bulunmuştur.

Kilise olarak asıl yapılış tarihi bilinmeyen Eskicuma Camii'nin V. yüzyılın ilk



Selânik
Eskicuma
Camii ile
tamir sırasında
caminin
içini gösteren
eski bir
fotoğraf
(S. Eyice
fotoğraf
arşivi,
Tafrali,
s. 76, resim 10)



Selânik'in Sultan Murad tarafından fethedildiğini belirten, Eskiçuma Camii'nin sütunlarından birindeki kitâbe

yarısında veya ortalarına doğru inşa edildiği tahmin edilir. Önceleri Aya Paraskevi Kilisesi olduğu sanılırken sonraları bunun yanlışlığı anlaşılmış ve gerçekte kilisenin Meryem adına yapıldığı, pek çok Bizans kaynağında adı geçen Akheiro-poietes Meryemi Kilisesi'nin burası olduğu tesbit edilmiştir. Binaya yakıştırılan Paraskevi adı da Eskiçuma adının Grekçe'ye çevrilmesi suretiyle ortaya çıkmış olup (Paraskevi = Cuma) gerçekte bir ilgisi yoktur.

Bina klasik üç nefli (sahn) bazilika biçimindedir. Nefleri iki dizi halinde her bir sırada on iki adet olmak üzere sütunlar ayırır. Orta nefin sonunda yarım yuvarlak bir apsis çıkıntı teşkil eder. Yan neflerin üzerlerindeki galeriler de sütunludur. Burası cami olduğunda bu sütunlar pâyeye haline getirilmişti. Ayrıca yan cephelerde sıralanan bol sayıdaki kemerli pencereler de örülmüştü. Üstü kiremit kaplı ahşap ve dört meyilli çatı ile örtülü olup bu şekil Türk dönemindeki son çatının yenilenmiş halidir. Aslında orta nefin üstünün çifte meyilli bir çatı biçiminde olması gerekir.

Cami tekrar kiliseye çevrildiğinde alt sıradaki kemerleri çerçeveleyen kalem işi nakışlarla kemerlerin aralarında yuvarlak çerçeveler içindeki yazılar da ortadan kaldırılmıştır.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, TD, nr. 167, vr. 52; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, VIII, 155; Ch. Texier — P. Pullan, *Byzantine Architecture*, London 1864, s. 128; O. Tafalli, *Topographie de Thessalonique*, Paris 1913, s. 160-165; Ch. Diehl v.dğr., *Les Monuments chrétiens de Salonique*, Paris 1918, s. 35-58; St. Pelekanidis, *Palaiokhristianika Mnemeia Thessalonikes*, Thessalonikes 1949, s. 11-41; Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 222; B. Demetriadis, *Topographia tes Thessalonikes kata tin epokhes tes Turkokratias*, Thessalonikes 1983, s. 287-288; A. Papagiannopoulos, *Monuments of Thessaloniki*, [baskı yeri ve tarihi yok], s. 52-56; Ch. Diehl, "La basilique d'Eski Djouma et sa décoration en mosaïque à Salonique", *Revue de l'Art Ancien et Moderne*, XXXV, Paris 1914, s. 5-14; A. Bakalopoulos, "Zur Geschichte des Acheiropoiotos und H. Paraskevikirche in Saloniki nach der Eroberung der Stadt durch die Türken in Jahre 1430", *BZ*, XXXVII (1937), s. 372-375.



SEMAVİ EYİCE

ESKİŞEHİR

İç Anadolu bölgesinde şehir ve bu şehrin merkez olduğu il.

Sakarya nehrinin kollarından Porsuk çayının ve ona dökülen Sarısu deresinin geçtiği geniş ovanın (Eskişehir ovası) güneybatı kenarında denizden 792 m. yükseklikte yer alır. Şehrin bulunduğu mevki, İç Anadolu'ya uzanan tarihî yolların kesiştiği yer olması yanında bölgenin İstanbul'a açılan kapısı özelliğini taşır. Ancak bu uygun mevkiine rağmen asıl gelişmesi XVII. yüzyıldan sonraya rastlar. Eskişehir adı, Türkler'in Anadolu'ya gelişinden sonra şehrin kurulduğu mevkiin durumuyla ilgili olup muhtemelen bugünkü şehre 3 km. uzaklıkta bulunduğu sanılan antik Dorylaion harabeleri yakınında yer almasına dayanır. Ancak Dorylaion'un kurulduğu yer bugün hâlâ tartışmalıdır.

Tarih. Eskişehir çevresinde yapılan prehistorik araştırmalar bölgede Paleolitik (Eskitaş) döneminde yerleşmeler olduğunu ortaya çıkarmıştır. Orta Sakarya vadisinin çeşitli yerlerinde bulunan kalay yatakları ile Gümele (Mihalgazi) gümüş yatakları, Kalkolitik dönemde milâttan önce 4000'lerden itibaren bu sahayı cazip bir yer haline getirmiştir. Eskişehir'in kuzeybatısındaki Demircihöyük'te milâttan önce 4000-1500 yılları arasındaki yerleşme izlerini gösteren kalıntılar bulunmuştur. Hitit döneminde ise (m.ö. 2000-1200) bu bölge ile ilgili önemli bir gelişmeye rastlanmamaktadır. Ancak Mahmutiye yakınlarındaki Kuşhöyük ve Güvercinhöyük'te, ayrıca Hamidiye ile Demircihöyük'te bu döneme ait kültür örnekleyen bazı kalıntılar bulunmuştur. Milâttan önce 1200 sıralarında Frigyalılar'ın gelişleriyle bölge nisbi bir canlılık kazanmıştır. Nitekim Eskişehir'in 40 km. güneybatısında yer alan Yazılıkaya (Midas) bu döneme aittir. Bu merkezde Frig (Phryg) diliyle yazılmış yazıt ve kaya mezarları vardır.

Milâttan önce 700'lerde Batı Anadolu'da Lydialılar'ın rolü ile başlayan şehirleşme ve ticarî hareketlilik Eskişehir yöresini de etkiledi. Bugünkü şehir merkezine 3 km. uzaklıkta bir Frig şehri olarak kurulduğu sanılan Dorylaion da bu sıralarda gelişmeye başladı. Bu antik merkezin yer aldığı belirtilen Şarhöyük ile 11 km. uzaklıktaki Karacahisar şehrin ilk kurulduğu alan olarak kabul edilir. Milâttan önce I. yüzyılda coğrafyacı

Strabon Dorylaion'u Frigya şehirleri arasında gösterdiği gibi Eskişehir ovasındaki Sangarios (Sakarya) nehri üzerinde başka yerleşim birimleri bulunduğunu da ifade eder. Roma ve Bizans dönemlerinde Anadolu'da bu devletlerin düzenini sürdürmeye yarayan belirli stratejik ve askerî merkezler geliştiği sırada Dorylaion, İstanbul'dan Anadolu ve Suriye taraflarına geçen ana yol üzerinde olduğu için sadece bir uğrak yeri durumunda bulunuyordu. VI. yüzyılda Balkanlar'da Hun Türkleri'nin ve Doğu Avrupa kökenli kavimlerin getirdiği sosyal hareketlilik Doğu Akdeniz ve Mısır'da ticarî faaliyeti arttırdıncı Dorylaion bölgesi önem kazanmaya başladı. Bu arada Iustinianopolis (Sivrihisar) yeni bir konak yeri olarak ortaya çıktı. Bu sıralarda Dorylaion da imar edilmişti.

VII. yüzyılda İslâmiyet'in hızla yayılması Bizans'ı doğrudan etkiledi; Mısır, Suriye, Doğu ve Güneydoğu Anadolu topraklarının bir kısmını kaybeden Bizans'ın Anadolu'da gerilemesi, Dorylaion'u İstanbul ve Marmara sahasındaki Bizans düzeniyle bütünleşen bir taşra kasabası haline getirdi. Bu arada doğrudan İstanbul'u fethetmek için yapılan seferler sırasında şehir iki defa zaptedildi. İlk fetih 708'de Emevî Halifesi I. Velîd zamanında Mesleme b. Abdülmelik tarafından gerçekleştirildi. 778 yılında ise bu defa Hasan b. Kahtabe şehir civarına kadar geldi. Bu vesile ile Arap kaynaklarında şehrin adı "Durûlye, Derveliye" (دروليه) şeklinde zikredilir (Belâzûrî, s. 236). Araplar'dan sonra bölge Türk akınlarına uğradı. Anadolu'da Selçuklu hâkimiyeti yoğun Türkmen göçünü desteklediği gibi bölgede yeni kasaba ve şehirlerin oluşmasına da yol açtı; bu arada Dorylaion "Eskişehir" haline geldi. Malazgirt Zaferi'nden dört yıl sonra İznik'in fethedilmiş olması Eskişehir tarafında da fetihler yapıldığını gösterir. Nitekim Kutalmışoğlu Süleyman Şah'a bağlı Türkmenler bu sıralarda Eskişehir'i ele geçirmişlerdi. Ancak Haçlı tehlikesi Eskişehir çevresinin bir süre terk edilmesine yol açtı. 30 Haziran 1097 tarihinde Eskişehir'de bir savunma hattı kuran I. Kılıcarşlan, Haçlı ordugâhını kuşattığı sırada arkadan gelen çok kalabalık (400.000 civarında) kuvvetler yüzünden geri çekilmek zorunda kalmıştı (Runciman, I, 140-144). Selçuklular'ın çekilmesinin ardından şehir yeniden Bizans idaresi altına girdi. Ancak yoğun Türkmen kitleleri ana yollar ve idarî merkezler dışındaki alanda yerleş-